

Тарасинська І. З.,
кандидат філологічних наук, доцент
Черкаського національного університету
ім. Б. Хмельницького
Нечепоренко Л.В.,
аспірант кафедри історії України
Черкаського національного університету
ім. Б. Хмельницького

Леся Українка і діти

Діловим засобом у вихованні підростаючого покоління є дитяча література.

"Традиційно у філологічних науках література як мистецтво слова не диференціюється на "дорослу" та "дитячу" <...>. Однак у практиці критичної рефлексії (вузівські програми, підручники, посібники, хрестоматії, матеріали науково-практичних конференцій, статті, літературознавчі словники, довідники, енциклопедії, тощо) термін "дитяча література" функціонує досить активно, позначаючи певний масив текстів, що констатує середовище розвитку і виховання дитини [7, 1].

Дитяча література – це передусім література, яка є частиною культурної традиції і повинна розглядатися у межах загальних теоретико-літературних проблем генези і функціонування та типології художніх творів тощо.

Пропоноване дослідження є спробою розкрити проблему творення Лесею Українкою образів дітей, показати ідейно-тематичну й формотворчу системи, так званої дитячої літератури Лесі Українки, його індивідуальний художній досвід.

Теоретичну базу статті склали розробки українських та зарубіжних дослідників теорії та історії дитячої літератури (І. Арзамасцева, М. Мід, М. Ніколаєва, Т. Полозова, Л. Скуратовська, М. Славова, Р. Стаднійчук, О. Тараненко, П. Хант, З. Шевіт).

У книзі О.Р. Мазуркевича "Нариси з історії методики української літератури" організаторська і творча діяльність Лесі Українки в галузі дитячої літератури піддана науковому аналізу, побудованому на вивченні новознайдених архівних джерел [6].

Основна мета роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу різноманітних в жанровому, тематичному й стильовому відношенні художніх творів Лесі Українки, визначити її місце і значення в розвитку національної дитячої літератури, показати майстерність у створенні дитячих образів.

В родині батьків Лесі Українки існувала давня традиція дружніх та доброзичливих стосунків з простим людом, особливо з селянством, в оточенні якого проживали найбільше. Мати Лесі Українки – Ольга Петрівна

прищеплювала дітям любов до рідного слова, шану до книжки, розвивала нахил до творчості.

Діти брали участь у родинних літературних вечорах, їздили з матір'ю збирати обрядові пісні. Найбільше Леся Українка згадувала з приводу народної творчості село Жаборицю на Звягельщині, куди мама вивозила її і брата Михайла "літувати з свідомим наміром, щоб вони проймались там українським народним духом". Олені Пчілці в різних справах часто приходилося виїжджати з Колодяжного, тому догляд за меншими сестрами Оксаною та Ісидорою і братом Миколою лягав на плечі Лесі Українки. Коли сама ж поетеса була в поїзді, вона обов'язково писала меншим окремого листа або робила хоч приписку в листі до батьків: "Милі мої люди, Оксаночка, Микось і Дроздик! " "Любі мої людкове, Оксаночка, Микось і Дора!" "Цілую міцно тебе і папу і "малюток" (найдовшу малютку теж, хоч вона завжди в'ється при тому) (найдовша малютка – брат Микола). Михайло менших сестер і брата Миколу називав "хрущами" через їх непосидючість, а Лариса Петрівна лагідно "тиграми": "Тигри зробились настоящими "верчиками" і тепер вони здоровісінькі, ніграють і тиграють, як не може бути" [1, 61].

Велике значення в розвитку Лесі Українки мала її безпосередня близькість до народу. Леся і її брати та сестри гралися й товаришували з сільською діворою, говорили такою ж мовою, як і їх друзі, разом з ними блукали полями і лісами, знали в селі Колодяжному кожену родину. Все це збагачувало майбутню письменницю досвідом, знанням народного життя, виховувало любов до трудящої людини і зумовило появу пізніше цілого ряду художніх творів. Зокрема, в основу оповідання "Приязнь", де з таким знанням і любов'ю змальовано образ дотепної, талановитої і красивої в роботі селянської дівчини Дарки, лягли факти зафіксовані у пам'яті письменниці під час перебування в Колодяжному [2, 18].

Найближча товаришка дитячих і молодих літ Лесі Українки – Варвара Дмитрук в своїх спогадах розповідала як Леся Українка вивчала та записувала волинські народні пісні, а вона допомагала у цій справі. В Колодяжному Леся Українка вчила селян і їх дітей грамоті. Ганна Поліщук згадує, що коли їй пішов тринадцятий рік вона почала працювати в Косачів за покоївку "Беремо, бувало воду з кадуба: одне відро вона, одне я. Жаліла мене, бо я була ще молода. Там посидимо. Почитає мені, розкаже. Брала мене з собою в ліс. Я ходила тоді в українському вбранні, яке вона мені подарувала. Вона гарно малювала. Одного разу Леся намалювала мій портрет. Вона багато читала і мене навчала читати й писати. Вчила мене грати на фортепіано" [8, 114-115].

Перебуваючи в Колодяжному, молода поетеса багато часу віддавала читанню художньої літератури селянам і їх дітям. Багато хто з колодяженських селян вперше дізнався від Лесі Українки про Шевченка, Франка, Марка Вовчка та інших письменників.

Влітку 1895 року в Колодяжному почалася епідемія тифу. Леся Українка залишила літературну роботу і весь час проводила в селянських хатах. "Вожуся з тифозними на селі, роблю, що можу, не пишу нічого," – писала Леся Українка дружині Франка [13, 327]. Поетеса робила все, щоб припинити епідемію. Вона

викликала лікаря, стежила за виконанням лікарських приписів в родинях, де були хворі, особливо за дітьми, допомагала налагодити харчування хворих. Селяни і їх діти з великою любов'ю і довір'ям ставилися до молодої письменниці.

Серед авторів, чії твори з раннього дитинства западали у нашу душу, одне з чільних місць належить Лесі Українці. Школярі охоче читають її вірші й казки. Легко запам'ятовують їх. Твори видатної поетеси захоплюють дітей мелодійністю звучання, простотою й дохідливістю образів, ясністю думки й теплотою почуттів. Вони прищеплюють любов до рідного краю, народу, його мови [14, 61].

Леся Українка написала низку творів для дітей. Вони друкувались в журналі "Дзвінок", тоді це був **єдиний дитячий журнал українською мовою**.

У 1884-1891 рр. Леся Українка написала поезії для дітей, які об'єднала в цикл "В дитячому крузі". Починається він невеликими пейзажними творами. У циклі "В дитячому крузі" більшість поезій пов'язана з природою. "Літо красне минуло" – майстерний опис зимової пори, передається бажання дітей, щоб швидше прилинуло літо:

Ждіте, ждіте, любі діти!
Літо знов прилине,
Прийде мила годинонька,
Як зима та згине [11, 110-111].

Важливу роль у розкритті внутрішнього світу героїв відіграють картини природи. Це природа з дивовижним світом річки, лісу, квітів, неба, поля, птахів і тварин. Образ матері й дитини зігрівають пейзаж вірша "На зеленому горбочку" внутрішнім теплом, роблять його рідним і близьким. Вірш "На зеленому горбочку" розвиває у юних читачів любов до рідного краю, допомагає усвідомити нерозривність зв'язку з рідним краєм.

Спроби Лесі Українки в жанрі літературної казки мали успіх. Леся Українка надавала дитячій літературі першорядного значення у вихованні підростаючого покоління, тому активно працювала над її збагаченням. Леся Українка часто зверталася у своїй творчості до жанру казки. Казка давала їй широкі можливості для зображення складних соціальних конфліктів ("Осінь казка", "Казка про Оха-чудотвора"). В Лесі Українки є багато казок, написаних для малих дітей. В казці "Біда навчить" головний персонаж безтурботний горобчик, якому ніхто не хотів допомогти в біді. Добру пораду дав йому лише поважний крук: "Розум, молодче, по дорозі не валяється, не так-то легко знайти! А я тобі ось, що скажу: поки біди не знатимеш, то й розуму не матимеш. От тобі моя наука." [12, 24].

Казка Лесі Українки має щасливу кінцівку. Раз попавши в біду, горобчик робить для себе висновки. Уважно придивляючись до життя інших птахів, він збагачується життєвим досвідом і зрештою набирається розуму. Основна думка твору "Біда навчить" про те, що не треба боятися складності життя, а треба завжди вчитися, набувати в труді знань і умінь, щоб переборювати труднощі.

Образ дитини в творчості Лесі Українки подається в усій різноманітності психологічних характеристик. Герої творів Лесі Українки приваблюють

дитячою чистотою, відвертістю у сприйнятті прекрасного. Визначальною рисою художньої прози письменниці є гармонійне єднання зі світом природи.

Леся Українка доводить, що дитина – це особистість зі своїми поглядами на життя, певними смаками, почуттями власної гідності.

Поезія Лесі Українки пройнята любов'ю до дитини, повагою до жінки-матері.

Образ дитини в творах Лесі Українки, починаючи від раннього вірша "На зеленому горбочку" (1889) і до написаної в останній рік життя легенди "Про велета" (1913), завжди оповитий глибокою ніжністю, любовним замилюванням.

Поетеса вміє проникнути в психологію дитини, розкрити світ її уявлень, прагнень, перших проявів індивідуального характеру. Увагу до особистості дитини, вміння прислухатися до дитячих думок і прагнень і зрозуміти їх, були властиві Лесі Українці в найбільшій мірі. Дитина в її очах була насамперед людиною, з своїми правами і з своїми, хай дитячими поглядами на світ.

У вірші "На зеленому горбочку" відчувається відгомін народних забавлянок, які так люблять малі діти. Хатинка і сонце порівнюється з дитинкою і матір'ю. В основі сюжету – мотив чекання хатинки-дитинки на матір-сонце.

В цьому і в інших творах Лесі Українки важливе значення має образ сонця, яке не лише символізує чистоту життя, а й виступає носієм життєвої енергії у важкі для дітей моменти.

У вірші "На зеленому горбочку" поетично змальовано схід сонця. На початку вірша хатинка " притулилася" (наче дримає), а в кінці вірша хатинка вже зовсім інша – розвеселена сонцем:

І до білої хатинки,
Немов мати до дитинки
Вийшло сонце, засвітило
І хатинку звеселило. [11, 110].

Дитина в творах Лесі Українки завжди живе одним життям з дорослими.

Привабливий образ мужньої і вольової дитини вимальовується в нашій уяві при читанні вірша "Я дитиною, бувало".

У вірші багато особистого і це, справді, саме Леся, перемагаючи біль, "щоб не плакати, сміялась". При всій автобіографічності образ ліричного героя цього вірша має глибокий узагальнюючий зміст, навчаючи гордості, уміння стійко переносити життєві труднощі й невдачі. Вірш легко сприймається дітьми, позитивно впливає на формування їхньої психіки. Ту ж саму дитину впізнаємо ми у вірші "Мрії" ("У дитячі любі роки"): раннє пробудження гуманних прагнень, співчуття до зневажених і пригноблених.

В Лесі Українки жив великий педагогічний талант. Невипадковим було написання підручника "Стародавня історія східних народів".

Підручників світової історії для середньої школи другої половини XIX сторіччя було створено немало. **Уперше стародавню історію східних народів було викладено українською мовою**, – і це тоді, коли діяв валуєвський указ про заборону українського ("малоросійського") друкованого слова, коли царський уряд проводив безсоромну політику примусової русифікації, коли

навіть з початкової школи рідна мова була вигнана. Українська мова викладу – прямий виклик, який Леся Українка кинула всій царській системі національного поневолення.

Цінність і значення праці Лесі Українки стають особливо ясними у порівнянні з тогочасною шкільною інтерпретацією історії. "Стародавня історія східних народів" виховує історичну свідомість у молоді. "На 250 її сторінках викладено стародавню історію індусів, мідійців, персів, єгиптян, ассірійців і вавілонян, фінікійців і євреїв <...>. У підручнику чітко проведене розмежування понять "причини й наслідок". Передається, наприклад, народний переказ про напад Камбіза на Єгипет; легенда говорить, що причиною війни була особиста образа Камбіза: за нього не віддали дочку єгипетського царя [15, 108-109]. "Але ж то була тільки приключка, - заперечує Леся Українка. – А річ в тім, що перська монархія росла і хотіла дедалі все більше землі заволодіти" [10, 64].

Такі роз'яснення, міркування і підсумки збуджують думку читача, змушують його до зіставлень і висновків.

Прагнучі виховати молодшу сестру (підручник був написаний для молодшої сестри Лесі Українки, Ольги) як людину широких громадських інтересів, Леся Українка звернулася до історичної освіти: "Щоб показати весь розвиток панування одних людей, всю боротьбу станів, боротьбу праці і грошей, то на те треба дуже багато мови, і це становить цілу окрему науку, котру тоді можна зрозуміти краще, коли буде відоме життя різних народів давніх і нових часів, себто їх історія" [10, 154].

В підручнику "Стародавня історія східних народів" Леся Українка знайомить молодого читача з народною психологією, розкриває потаємні народні прагнення. Леся Українка дає чудові переклади релігійних гімнів індійців (Веда), персів (Зенд-Авеста) і їх добір такий, що показує одвічне прагнення трудової людини до загального щастя, її віру в остаточну перемогу добра над злом [10, 47].

Цінним в підручнику "Стародавня історія східних народів" є те, що Леся Українка закликає молодого читача замислитися: "Дивно, що Дарій, замість іти воювати багатий край Індію, пішов на убогу та дику Скітію" [10, 75]. Леся Українка дає політичну оцінку походу: "Так закінчився скітський похід Дарія. Та й не на тодішніх часах було пускатися в такі далекі та невідомі сторони з невеликим різномірним військом проти сміливого та дикого народу" [10, 77].

Леся Українка навчає молодих шанувати й берегти пам'ятники старовини, що донесли до нас розповідь про людське життя далеких епох. Гнів і обурення її викликає байдуже ставлення сучасників до збереження цих унікальних національних реліквій, а ще більше - легковажне, злочинне розтаскування уламків старовинних палаців для розваг, "напам'ять", псування чудових творінь розуму й хисту давніх народів пустими записами. "Новітній європейський протекторат теж не багато поміг давній руїні. Коли віце-король будує казарму, то бере каміння з пірамід та держав - для економії" [10, 128].

Леся Українка виступає проти вандалізму, проти того, що туристи виписують на древніх пам'ятниках свої імена та "різні дурниці" [10, 84-86].

Леся Українка підносила голос за охорону й збереження пам'ятників старовини, які за своїм значенням в історії є безцінним скарбом не тільки для того чи іншого народу – творця, але й для всієї світової культури.

На відміну від догматичного, безапеляційного тону підручників Д.Іловайського [5], та І. Беллярминова [3] чи німецьких авторів з їх категоричними твердженнями, Леся Українка весь час ніби розмовляє з читачем, роз'яснює йому висловлені в підручнику думки, намагається найбільш дохідливо висвітлити історичні факти і процеси.

Леся Українка дбає про моральне, естетичне виховання молодого читача. По різних сторінках підручника розкидані відповідні зауваження, зіставлення, міркування, які вступають у складну взаємодію, взаємно підсилюються і в цілому створюють ясну, виразно цілеспрямовану систему заходів.

Усе трактування історичного процесу в підручнику Лесі Українки виховувало свідомість молодого читача, вчило його приглядатись до історичних фактів, знаходити в них аналогію до сучасних подій, будило в ньому національну свідомість і в той же час застерігало від націоналістичної обмеженості.

Турбуючись про підростаюче покоління, Леся Українка прагнула виховати у дітей трудящих почуття власної гідності, високі моральні якості. Знаючи про важливість доброї освіти для людини, Леся Українка цікавилася станом школи, життям вчителів. Як документ значної викривальної сили сприймається її нарис "Школа" (1895). Ці справжні "образки з натури", як визначила сама Леся Українка жанр свого твору, не тільки давали уявлення про жалюгідний стан тодішньої школи, про який можна було судити вже із зовнішнього вигляду ("обшарпана хата з ганочком"), а й про безправність учительки, прогресивного педагога, яка через конфлікти з духовенством змушена припинити свою діяльність. Серед її дітей є дуже талановиті, що могли б далі продовжити навчання – вони гордість вчительки. Леся Українка описує жалюгідну бідність народної школи, низьку якість навчальної літератури, безправ'я вчителів і учнів [8].

Піддала критиці Леся Українка і середню школу царської Росії. Вона вважала, що особливо негативно впливають на молодь гімназична муштра, яка стримувала самостійність думки учнів. Леся Українка приділяла багато уваги проблемам освіти на українських землях. Вона критикує жалюгідний стан освіти, зокрема на Волині. Так, у листі до М.П. Драгоманова від 15 жовтня 1892 року вона пише, що на Волині шкіл мало, а ті, що працюють існують зовсім не для того, щоб нести в народні маси світло знань. Правдивість цих слів підтверджувалась тогочасною дійсністю. Так, в 1887 році серед сільського населення Волинської губернії письменних було лише 17,2%. Отже, письменниця всі свої помисли, які були глибоко національні в своїй основі, всі свої прагнення пов'язувала з життям, з освітою свого народу.

Роздуми Лесі Українки про освіту народу, його духовність, культуру, народні традиції у вихованні, набувають все більшого звучання в наш час, допомагають у становленні української народної школи – базової ланки створюваної єдиної безперервної освіти та виховання.

Живучи думами про майбутнє молодого покоління, Леся Українка хотіла вкласти в підготовку його до активного діяльного життя і свою частку праці, це було – слово.

Оскільки своєрідність митця є органічною часткою в еволюції способів і засобів образного розкриття конкретно-історичної дійсності, слід зазначити, що дослідження особливостей творення образів дітей Лесею Українкою повинно знайти самостійне місце в науці.

Потрібен поглиблений науковий аналіз розвитку й призначення літератури для дітей, її жанрових і стильових особливостей, місця в літературному процесі, розкриття проблеми творення дитячих характерів.

Перспектива подальшого розвитку проблеми – розглянути твори Лесі Українки для дітей і про дітей у безпосередній єдності з конкретно-історичною дійсністю; у зв'язку з літературним процесом, місце й роль художнього доробку Лесі Українки в дитячій літературі і у загальному аналізі розвитку української дитячої літератури другої половини ХІХ століття.

Література

1. Аркушин Г.Л. Леся Українка і діти. Особистість. Творчість. Доля. Луцький державний педагогічний інститут імені Лесі Українки. Луцьк, 1991. - 156 с.
2. Бабишкін О., Курашова В. Леся Українка. – К.: Художня література, 1955. – 467с.
3. Беллярминов І. Руководство к древней истории. Курс V- VIII класов, изложенный применительно к применению.
4. Іванюк С. Из ряду праць цього вченого. (Випробування дитинством) // Сучасність. – 1992. – № 3. – 190с.
5. Илованский Д. Древняя история. Курс старшого возраста. Изд 15-ое, М., 1885. – 152с.
6. Мазуркевич О. Р. Нариси з історії методики української літератури. К.: Радянська школа, 1961 – 375с.
7. Папуша О.М. Наратив дитячої літератури: специфіка художнього дискурсу. Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Тернопіль, 2004 – 19с.
8. Спогади про Лесею Українку. – К.: Дніпро, 1971. – 483с.
9. Українка Леся. Волинські образки. 1 "Народ", 1895. – № 3-4.
10. Українка Леся. Стародавня історія східних народів. Катеринопіль, 1918 – 250с.
11. Українка Леся. Зібрання творів у дванадцяти томах. Том 1. – Вид-во "Наукова думка". – К., 1976. – 447с.
12. Українка Леся. Зібрання творів у дванадцяти томах. Том 7. – Вид-во "Наукова думка". – К., 1977. – 557с.
13. Українка Леся. Зібрання творів у дванадцяти томах. Том 10. – Вид-во "Наукова думка". – К., 1978. – 542с.
14. Шиманська І.Ф. Твори Лесі Українки в молодших класах. Українська мова і література в школі. 1968, № 2 – с.60-61

15. Шиманська І.Ф. "Стародавня історія східних народів" – підручник Лесі Українки. Український історичний журнал. № 5, 1967, с.107-110

Анотація

Стаття присвячена аналізу розвитку української дитячої літератури другої половини XIX століття та з'ясування місця в ній художніх творів Лесі Українки. Відзначається важлива роль Лесі Українки в інтелектуалізації української дитячої літератури на межі XIX–XX століть.

Ключові слова: українська дитяча література, дитячі характери, внутрішній світ людини, ліричне начало.

Аннотация

Статья посвящена анализу развития украинской детской литературы второй половины XIX века и определения места в ней творчества Леси Украинки. Отмечается важная роль Леси Украинки в интеллектуализации украинской детской литературы рубежа XIX – XX веков.

Ключевые слова: украинская детская литература, детские характеры, внутренний мир человека, лирическое начало.

Summary

The article is dedicated to the analysis of development of Ukrainian children's literature of the end XIX-th century and to the determination of the part of Lesia Ukrainka belles – letters in it. Lesya's Ukrainka important role in intellectualization of Ukrainian children's literature of the XIX – XX century is pointed out.

Key words: Ukrainian children's literature, children's characters, person's inner world, lyrical plan.